УДК 352

doi: 10.15421/15201711

Глобальне громадянське суспільство: між національними державами і транснаціональними корпораціями

С.А. Квітка

skvitka@i.ua

*Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
49044, Дніпро, вул. Гоголя, 29*

Глобальне громадянське суспільство є суб'єктом формування нового світового порядку та сучасного гуманітарного світогляду, що ґрунтується на першості справедливості та прав людини. Одними з головних акторів глобального громадянського суспільства є міжнародні неурядові організації. Але невірно отождествлювати глобальне громадянське суспільство з діяльністю тільки цих організацій. Переважно вони впливають на уряди, їх гуманітарну та міжнародну політику. Між тим роль глобального громадянського суспільства та його різних інституцій значно більша і значуща. У статті розглядаються різні аспекти діяльності громадянського суспільства з тієї позиції, що воно зайняло місце між транснаціональними компаніями (ТНК) і національними державами. Роль останніх поступово зменшується - економічне регулювання беруть на себе ТНК, а публічне управління стає полем діяльності різноманітних інституцій та структур, які розглядаються науковцями саме як прояви глобального громадянського суспільства. В Україні, яка також утягнута у процес глобалізації, глобальне громадянське суспільство є одним з головних факторів формування свого національного громадянського суспільства.

Ключові слова: глобальне громадянське суспільство; глобалізація; громадянське суспільство; транснаціональні корпорації; правління без уряду; неурядові організації; наддержавні утворення

Global civil society: between nation states and transnational corporations

S.A. Kvitka

skvitka@i.ua

*Dnipropetrovsk regional institute of public administration of National academy
for public administration under the President of Ukraine
29, Hoholya St., Dnipro, 49044, Ukraine*

Global civil society is the subject of the formation of a new world order and the modern humanitarian outlook, which is based on the primacy of justice and human rights. One of the actors head of global civil society is an international non-governmental organizations. But wrong to equate global civil society with the activities of these organizations only. Mostly they influence governments and their humanitarian and international politics. Meanwhile, the role of global civil and its society various institutions is much greater and significant. The article discusses the various aspects of the civil society from the position that it took place between transnational companies (TNCs) and nation-states. The role of the latter is gradually reduced - economic regulation take on multinationals and public administration is a field of activity of various institutions and structures that scientists considered it as a manifestation of global civil society. In Ukraine, which is also involved in the process of globalization, global civil society is one of the main factors of its national civil society.

Keywords: global civil society; globalization; civil society; multinational corporations; the board without a government; NGOs; supra formation

Цитування даної статті: Квітка С.А. Глобальне громадянське суспільство: між національними державами і транснаціональними корпораціями / С.А. Квітка // Аспекти публічного управління. – 2017. – Т. 5. – № 3-4(41-42). – С. 65-76.

Citation of this article: Kvitka, S.A., 2017. Global'ne gromadyans'ke suspil'stvo: mizh nacional'ny'my' derzhavamy' i transnacional'ny'my' korporaciyamy' [Global civil society: between nation states and transnational corporations]. Public administration aspects 5, 3-4(41-42), 65-76. doi: 10.15421/15201711 (in Ukrainian).

Peer-reviewed, approved and placed: 29.03.17

Глобальное гражданское общество: между национальными государствами и транснациональными корпорациями

С.А. Квитка

skvitka@i.ua

*Днепропетровский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины,
49044, Днепр, ул. Гоголя, 29*

Глобальное гражданское общество является субъектом формирования нового мирового порядка и современного гуманитарного мировоззрения, основанного на первенстве справедливости и прав человека. Одними из главных акторов глобального гражданского общества являются международные неправительственные организации. Но неверно отождествлять глобальное гражданское общество с деятельностью только этих организаций. Преимущественно они влияют на правительства, их гуманитарную и международную политику. Между тем роль глобального гражданского общества и его различных институтов значительно больше и значима. В статье рассматриваются различные аспекты роли гражданского общества с той позиции, что оно заняло место между транснациональными компаниями (ТНК) и национальными государствами. Роль последних постепенно уменьшается - экономическое регулирование берут на себя ТНК, а публичное управление становится полем деятельности различных институтов и структур, которые рассматриваются учеными именно как проявления глобального гражданского общества. В Украине, которая также втянута в процесс глобализации, глобальное гражданское общество является одним из главных факторов формирования своего национального гражданского общества.

Ключевые слова: глобальное гражданское общество; глобализация; гражданское общество; транснациональные корпорации; правление без правительства; неправительственные организации; надгосударственные образования

Постановка проблеми. Насьогодні Україна знаходиться в точці перетину інтересів різних міжнародних суб'єктів - найбільш впливових у світі держав та міждержавних об'єднань, з одного боку, і потужних транснаціональних корпорацій (ТНК), з іншого. В контексті загострення взаємовідносин у глобальному плані, це стало однією з причин загострення соціально-економічної і політичної кризи в країні, що в кінцевому рахунку зробило актуальною та необхідною діяльність в Україні організацій глобального громадянського суспільства. Начастіше вони відомі як фонди, що надають гранти, та міжнародні неурядові організації, які здійснюють різноманітну гуманітарну допомогу. Їх діяльність регламентується державою, проте «поле» роботи вийшло далеко за межі офіційних структур і стало одним з чинників формування та підтримки організацій громадянського суспільства в Україні. Зауважимо, що подібні процеси відбуваються у всіх країнах, що розвиваються, і, зокрема, актуальні для країн колишнього СРСР. Тут громадянське суспільство не тільки формується в умовах жорсткого переходу до капіталістичної економіки, якою «курують» ТНК, але й «привноситься ззовні», а не дозріває в умовах трива-

лого природного формування громадянських цінностей. Активна частина населення долучається до традицій і практики громадянського суспільства переймаючи і засвоюючи міжнародний досвід глобального громадянського суспільства, який пропагують згадані вище міжнародні організації. Таким чином залучення громадян, в той чи інший спосіб, до діяльності глобального громадянського суспільства створює передумови формування свого оригінального національного громадянського суспільства. У цьому сенсі діяльність міжнародних неурядових організацій схожа з ТНК - вони несуть в національні суспільства і «нав'язують» національним державам свої «глобалістські» цінності та «правила гри».

Аналіз досліджень і публікацій. Глобальне громадянське суспільство є предметом численних досліджень, публікацій, конференцій і спеціальних доповідей в Україні, не в меншій мірі ніж на Заході. Щоб позначити все коло дослідників, буде недостатньо формату цієї статті, тому виділимо лише деяких українських та зарубіжних авторів, роботи яких видаються цікавими та оригінальними.

Серед західних авторів проблеми сутності та питання функціонування глобально-

го громадянського суспільства досліджені у роботах У. Бека, В. Валерстайна, Е. Гідденса, Дж. Кіна, Дж. Розенау, Д. Хелда та багатьох інших. В їх роботах досліджуються різні аспекти взаємозалежності і взаємодії (протидії) глобального громадянського суспільства та ТНК з державами і міждержавними об'єднаннями. При цьому, ця тема є невід'ємною від загального дослідження проблем глобалістики та глобального суспільства [21,26,34].

Серед українських вчених тематика дослідження глобального громадянського суспільства виникла дещо пізніше але на сьогодні вже можна говорити про оригінальність та особливості багатьох робіт. З авторів таких досліджень можна виділити В. Бебика, В. Буряка, А. Караса, А. Шаповалову, Р. Войтовича, М. Здоровегу та багато інших. До деяких праць зазначених авторів ми повернемось нижче. Загалом же відзначимо що в роботах українських науковців в першу чергу розглядаються роль та значення різних неурядових організацій, які уявляються як носії ідеї громадянського суспільства. З огляду на цю позицію частіше досліджується еволюція поглядів на сутність громадянського суспільства, аналізуються історичні та національні модифікації, розглядаються тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні. У багатьох авторів також зустрічається аналіз особливості та протиріччя українського менталітету щодо формування громадянського суспільства [8,15].

Аналіз сутності глобального громадянського суспільства, як нової форми світової соціальної організації, зустрічається не так часто, але всеж таки присутній у науковій площині в Україні. В цих роботах глобальне громадянське суспільство розглядається у контексті еволюції поглядів на сутність громадянського суспільства взагалі, аналізуються його історичні та національні модифікації у світі [3,4,13,14,16].

Незважаючи на велику кількість наукових робіт щодо глобального громадянського суспільства, слід відзначити, що в них цей феномен розглядається переважно з позицій політології, правознавства або міжнародних відносин. Маємо констатувати недостатню вивченість глобального громадянського суспільства з точки зору науки державного управління. Між тим саме з цієї позиції мож-

на побачити, що в Україні спостерігається затримка із формуванням національного громадянського суспільства, відставання від світових та східноєвропейських тенденцій. При цьому, одним з важливих факторів такої затримки є затримка процесу державотворення. Ця затримка призводить до постійних загострень політичної ситуації у країні, що суттєво впливає на роль та місце організацій, які умовно, по аналогії з подібними зарубіжними структурами, можна віднести до громадянського суспільства. Між тим діяльність цих організацій, що іноді виглядає як деструктивна по відношенню до держави, пов'язана саме з європейськими тенденціями активного перетворювального впливу глобального громадянського суспільства на розвиток національного громадянського суспільства.

У Росії процеси становлення громадянського суспільства пішли дещо іншим шляхом. Відповідно й уявлення про глобальне громадянське суспільство тут мають більш «державницьке» значення. З численних робіт на цю тему найбільш помітні на наш погляд, дослідження Р. Гайнутдінова, Л. Гайнутдиной, С. Іноземцева, С. Кувалдіна, Ю. Шайгородського. Відмінною особливістю російських досліджень є розгляд глобального громадянського суспільства на тлі зміцнення національної державності. Глобальне громадянське суспільство представляється якимось зовнішнім аттрактором, що обумовлює складні внутрішні процеси народження свого національного громадянського суспільства, яке тільки в досить віддаленій перспективі може влитися в глобальне громадянське суспільство [5,6,12,14].

Метою дослідження є аналіз функцій глобального громадянського суспільства та його вплив на вирішення глобальних проблем. Також предметом розгляду є взаємодія інституцій глобального громадянського суспільства з державами, їх міждержавними об'єднаннями та ТНК, оскільки секторальна взаємодія на цьому рівні зазнає останнім часом помітних змін.

Виклад основного матеріалу. Глобальне громадянське суспільство є похідним від 2-х феноменів, що виникли у 20-ому столітті: громадянського суспільства та глобалізації. Громадянське суспільство у власному значенні виступає зворотною стороною правової держави. Більш того, вони не існують одне

без одного. Громадянське суспільство являє собою різноманіття не опосередкованих державою та сім'єю взаємовідносин вільних і рівноправних індивідів в умовах ринку і демократичної правової державності. Це сфера вільної гри приватних інтересів і індивідуалізму. Воно — продукт буржуазної епохи і формується переважно знизу, спонтанно, як результат розкріпачення індивідів, їх перетворення з підданих держави у вільних громадян-власників, що володіють почуттям особистої гідності і готові взяти на себе відповідальність за подальший розвиток своєї громади або країни. У глобальному плані такі люди вболівають вже за долю своїх континентів і навіть всієї планети.

Громадянське суспільство має складну структуру, включає господарські, сімейно-родинні, етнічні, релігійні, правові відносини, мораль, а також неопосередковані державою відносини між індивідами як первинними суб'єктами суспільного життя, групами інтересів, рухами громадянських ініціатив і т. ін. В громадянському суспільстві, на відміну від державних структур, переважають не вертикальні, а горизонтальні зв'язки - відношення конкуренції і солідарності між юридично вільними і рівноправними партнерами.

В сучасних умовах, поділ соціальної системи на громадянське суспільство і державу не тільки не втратив своєї актуальності, а й служить дієвим механізмом для своєчасного виявлення і запобігання статистських і тоталітарних тенденцій, забезпеченню суверенітету народу по відношенню до влади.

Зауважимо, що для посткомуністичних країн формування громадянського суспільства являє собою необхідну умову їх переходу до ринкової економіки і правової державності. При цьому, спроби в короткий термін ще до реального виникнення громадянського суспільства ввести принципи правової державності не можуть бути успішними й загрожують руйнівними економічними та соціально-політичними наслідками.

Як показує європейська історія, держава є одним з організаторів і рушіїв процесу формування громадянського суспільства. У цьому сенсі можна виділити що найменше 2-і функції держави. Первісна і найголовніша функція — це законодавче забезпечення процесу формування громадянського суспільства, то б то створення нормативної бази для всебічної

підтримки громадянської ініціативи та діяльності. Друга, не менш важлива функція держави в побудові громадянського суспільства — це забезпечення власної доступності й готовності йти на діалог з представниками суспільства, забезпечення надійного зворотного зв'язку і доступної прозорості дій.

Виходячи з вище наведеного природно виникає питання про роль державного управління у формуванні глобального громадянського суспільства. Наприклад В.Бебик визначаючи глобальне громадянське суспільство ставить його у відношення з «новостворюваною глобальною державою» яка начебто регламентує і, водночас, гарантує діяльність міжнародних неурядових організацій на глобальному рівні [1]. Таку глобальну державу можна уявити скоріше як теоретичну конструкцію але неможна обійти увагою те, що міжнародні неурядові організації (МНО), а також транснаціональні неофіційні структури і громадські рухи є одними з основних постачальників елементів нової глобальної архітектури. Їх роль постійно зростає, оскільки вони здатні здійснювати «правління без уряду» - тобто виконувати діяльність, яка зазвичай покладається на держави та міждержавні об'єднання. Іноді формула «правління без уряду» асоціюється з ідеєю скасування всякої державності і заміні її комунітарними зв'язками і місцевим самоврядуванням [31].

Основою для зміни ролі організацій громадянського суспільства та виходу їх на глобальний рівень стало значне збільшення кількості МНО після закінчення «холодної війни». Такі організації виявилися досить ефективними у формуванні глобального порядку денного, мобілізації міжнародної громадської думки, окремих міжнародних груп інтересів, які намагаються впливати на різні національні уряди та міжнародні урядові організації, спонукаючи їх удосконалювати свою діяльність і, паралельно, виступаючи важливою протипагою лобістам ТНК.

Важлива роль МНО проявляється і у виробленні транснаціональних цінностей і норм за допомогою міжнародних моральних діалогів. Ці норми, які отримали назву «м'які закони», не тільки сприяють глобальному нормативного синтезу, але й формують моральні засади, спираючись на які представники різних народів здатні домовлятися [27]. Іноді відмінності між транснаціональними

нормами і міжнародним правом досить розпливчасті. Однак моральні норми є частиною глобального громадянського суспільства, а закони є інструментом держави навіть у тому випадку, коли вони, в кінцевому рахунку, являють собою форму вираження і інституціоналізації моральних норм. В даний час чітко проявляється вплив інституцій громадянського суспільства - транснаціональних груп підтримки і громадських рухів - як на вироблення морально-правових норм, так і на проблеми залучення до них уваги громадськості [17].

Можна навести такий приклад. Наприкінці 20-го сторіччя МНО об'єдналися, вимагаючи від Світового банку, МВФ і країн «великої сімки» списати заборгованість слаборозвинених країн. МНО наполягали на необхідності прощення боргів до настання нового тисячоліття. Найбільш активно така діяльність проводилась у Швеції, Данії та Великобританії, уряди яких, у свою чергу, першими поставили цю проблему на міжнародних зустрічах. Як результат, було здійснено списання боргу 26-ти країн, зокрема — за американськими кредитами майже на півмільярда доларів. Не можна віднести всі досягнення на рахунок МНО, але також не можна не відзначити що саме вони вплинули на рішення урядів та міжнародних урядових організацій зайнятися цією проблемою. МНО, які з впевненістю можна віднести до організацій глобального громадянського суспільства, дійсно домагаються вирішення багатьох проблем або, як мінімум, вносять значний вклад в їх рішення [19].

Активізації глобальних груп громадянського суспільства сприяв і цілий ряд конкретних умов. Ряд міжнародних державних організацій підтримали включення представників громадянського суспільства до процесу прийняття рішень на міжнародному рівні. Наприклад, саміт ООН в області прав людини в 1992 році в Ріо-де-Жанейро надав кошти для раніше розсіяних груп для зустрічей і створення спільних платформ і мереж. Європейський союз дотримується аналогічного підходу, об'єднуючи різні організації глобального громадянського суспільства в рамках своїх механізмів управління.

У глобалізованому світі вихід інтересів господарських суб'єктів за національні рамки і зростаюча світова взаємозалежність супро-

воджуються становленням нових джерел зовнішньополітичної ініціативи — міжнародних неурядових організацій, приватних корпорацій і індивідів, які діють поряд з національними державами і міждержавними утвореннями. Їхні інтереси можуть не збігатися або вступати в протиріччя з національно-державними інтересами, як їх трактують національні політичні сили, політичні діячі, а також бюрократичні та аналітичні структури, що їх підтримують.

Поява нових, недержавних суб'єктів міжнародного життя кидає нові виклики світовій спільноті, вимагаючи створення глобальної політико-правової інфраструктури, яка дозволить враховувати міжнародні інтереси неурядових організацій, корпорацій і окремих людей, які можуть співпадати або неспівпадати з інтересами держав.

З іншого боку, поява нових акторів міжнародних відносин дозволяє приватним особам, не пов'язаним з урядами і політичними партіями, висловлювати своє ставлення до стану міжнародної безпеки та світових проблем, формулювати власні зовнішньополітичні інтереси. Саме стурбованість окремих людей долею світу відкриває можливість проводити міжнародні неурядові обговорення багатьох гострих світових проблем, готуючи тим самим наступні міждержавні рішення. Все це примушує уряди бути більш прозорими у зовнішній та зовнішньоекономічній політиці, ширше залучати громадян та корпорації до участі в її розробці та обговоренні [23].

В рамках ідеї «глобального управління без глобального уряду» була запропонована так звана мережева модель управління процесом глобалізації. В її рамках держави активно взаємодіють з різними міжнародними, національними та субнаціональними інститутами, які представляють, в тому числі і приватний бізнес, і неурядові організації. Надзвичайно важливим є також конструктивний діалог з представниками академічного середовища, аналітичними та дослідницькими центрами, засобами масової інформації, профспілками. При цьому конкретна конфігурація «мережі», розподіл обов'язків між її учасниками кожного разу змінюється та пристосовується до вирішення тих чи інших завдань, що стоять перед світовим співтовариством. Ніякої апріорі встановленої ієрархії не може існувати. Це дозволяє збільшити координацію діяльності

різних суб'єктів регулювання, які об'єктивно залучені в цей процес. Одночасно створюються страхові клапани для «стравлювання» політичного і соціального тиску. Тим самим на осяжну перспективу діє механізм, сумісний із збереженням національних держав як основної форми політичного устрою [24].

Важливо відзначити, що управління на міжнародному/глобальному рівні в даній схемі стає прийнятним лише в тому випадку, якщо воно не замінює собою управління, здійснюване національною державою, і якщо його вторгнення в автономію держав і міждержавних утворень є обґрунтованим з точки зору оптимальних спільних результатів.

Та все ж, необхідно відзначити, що існує інша «сторона медалі» діяльності інституцій глобального громадянського суспільства. Стосується вона, як не дивно, дефіциту демократичного контролю в роботі МНО, що виявляється у відсутності реальної можливості домогтися, щоб вони стали підзвітними національним громадянським інституціям [25].

З цього приводжу, відомий американський політичний аналітик Ф. Закирія, говорячи про воцаріння «неліберальної демократії», зауважив, що Вудро Вільсон ввів Америці у 20 ст. під гаслом зробити світ безпечним для демократії. По мірі входження в наступне століття постало завдання зробити демократію безпечною для світу [33].

Інтерпретуючи цю максиму, німецький політолог Ф. Нушелер звернув увагу на суперечність між «глобальним управлінням» і «наддержавним управлінням» [29]. Природно, що говорячи про останнє на думку спадає роль США у сучасному світі. За останні десятиліття США настільки сподобалося бути «номером один» у світовій політиці, що тепер вони сповнені рішучості зберегти за собою це місце. Визначення «міжнародний» і «транснаціональний» стали останнім часом означати «американізований» [32]. Феномен, коли за видимою оком грою економічної стихії проглядають дії політичних сил, не менш відомий, ніж феномен впливу на політику «невидимої руки ринку». К. Поланьї, ще у середині 20 століття, показав, як провідні країни для встановлення ринкових правил гри використовували військову і поліцейську силу [30].

Тож, відсутність механізмів саморегулювання в глобальній системі, яка саме покликає на гарантувати безпеку розвитку цивілізації,

змушує світову наукову громадськість визнати деякі загрозливі фактори людської діяльності взагалі та діяльності окремих держав, що не сприяють стабілізації глобальної соціальної системи. В такій ситуації глобальне громадянське суспільство набуває особливого значення і його завданням є не просто декларування, а й досягнення реального здійснення прав і свобод людини, створення передумов громадянського компромісу і підстав світоглядного плюралізму [5].

У зв'язку з останнім тезисом уявляється необхідним повернутися до самого поняття «глобальне громадянське суспільство». Іноді воно використовується для позначення світової суспільної структури, яка породжується міжнародними неурядовими організаціями і організовує свою діяльність на основі транснаціональних соціальних норм, у протилежність всесвітній державі (або уряду), який спирається на закони. Це досить вузький підхід до такого різнопланового явища як глобальне громадянське суспільство.

Відомий та авторитетний фахівець з цього питання Е. Гідденс, і багато інших європейських дослідників, дотримуються більш широкого погляду і вважають, що глобальне громадянське суспільство — це широка публічна сфера громадянської активності, розташована між ринком, з одного боку, і державними і наддержавними утвореннями, з іншого [7].

Так, за визначенням Д. Кіна, глобальне громадянське суспільство — це широкий, взаємозалежний і багаторівневий соціальний простір, в якому взаємодіють багато тисяч самостійних неурядових інституцій та способів життя. На його думку, це щось на зразок біосфери, яка, будучи відкритою і поліархичною, проявляє активність по горизонталі і вертикалі, вступає в конфлікти і компроміси, втягуючи у свою орбіту безліч організацій, громадських і комерційних ініціатив, коаліцій, соціальних рухів, мовних спільнот і культурних ідентичностей. При цьому, вони мають, щонайменше, одну спільну рису: через величезні географічні простори і часові бар'єри свідомо організують себе і свою соціальну активність, свій бізнес і свою політику, виходять за рамки національних кордонів, обмежуючись при цьому мінімумом насильства і демонструючи максимальну повагу до принципів цивілізованого розподілу влади і відповідальності між різними образами життя.

Цінність цього визначення полягає, насамперед, в тому, що воно акцентує увагу на двох ключових моментах, характерних для глобального громадянського суспільства. По-перше, це його роль як цивілізуючого ядра всередині глобального економічного і політичного простору, що постійно розширюється. Це накладає все більш істотний відбиток на характер самого світового співтовариства. Другим моментом є відносини глобального громадянського суспільства з ТНК, які, автор характеризує як «протириччє партнерство» [9].

Е. Гідденс виключає бізнес і ТНК із числа інституцій глобального громадянського суспільства. Між тим він не вважає, що на них неможливо впливати ззовні. Більш того, саме в тому, щоб чинити такий вплив, він бачить основну місію глобального громадянського суспільства. Від успіху цієї місії буде залежати весь подальший хід глобалізації. Однак це зовсім не означає, що такий успіх гарантований заздалегідь. Тут швидше питання, на яке ще належить знайти відповідь. Громадянське суспільство є фундаментальним фактором, що обмежує владу і ринку, і уряду. Ні ринкова економіка, ні демократична держава не можуть ефективно функціонувати без цивілізуючого впливу складових елементів громадянського суспільства. Якщо на національному рівні такий вплив громадянського суспільства на державу та бізнес проявляється у повній мірі, то прояв його «урівноважуючої ролі» на глобальному рівні ще залишається питанням [7].

Багато авторів по суті наголошують на можливості цивілізуючого впливу глобального громадянського суспільства на поведінку та принципи діяльності ТНК. Тим самим звертається увага на те, що є багато ТНК, керівництво яких приймає концепцію соціальної відповідальності бізнесу, а також корпоративного громадянства та відповідним чином будують свої відносини з персоналом, акціонерами, місцевими громадами, споживачами та іншими особами та організаціями, в тій чи іншій мірі причетними до їх діяльності.

Формування глобального економічного суспільства випереджає формування глобального громадянського суспільства. Між тим, саме останнє повинно зіграти роль цивілізуючого ядра всередині глобального економічного, соціального і політичного простору.

Таким чином, на нашу думку, бізнес для глобального громадянського суспільства не є зовнішнім середовищем а навпаки спорідненим фактором впливу на держави та наддержавні утворення. Однак важливо, щоб бізнес дотримувався тих же правил поведінки і тих же принципів поділу влади і відповідальності, якими керуються і всі інші учасники широкої сфери глобальної громадянської активності. Час покаже, чи зможе глобальне громадянське суспільство цивілізувати глобальний капіталізм в тій мірі, в якій традиційне національне громадянське суспільство це робить з національним капіталізмом, і перевести його від неоліберальної до соціально-відповідальної моделі поведінки. Те, наскільки, довготривалою виявиться тенденція до соціально-відповідальної поведінки ТНК, і чи здатна вона буде змінити пріоритети, якими керуються ці структури, буде залежати і від спроможності глобального громадянського суспільства до подальшої експансії, до кількісних та якісних змін у ньому [6].

Кількість глобальних неурядових організацій постійно зростає. У 1990 році їх було близько 31 тис., у 2000-му понад 37 тис. За останніми даними ООН 2012 року таких організацій вже понад 45 тис. [18].

Враховуючи цю тенденцію, можна стверджувати, що резерви зростання тут дуже великі. При цьому, якщо раніше основним об'єктом впливу громадських рухів і організацій була держава, то тепер це «почесне» місце зайняли ТНК і ті організації та структури, які встановлюють для ТНК правила гри, підтримуючи неоліберальний вектор глобалізації: МВФ, СОТ, різного роду самміти економічної і політичної еліти типу Давоського форуму, зборів «великої сімки» або «двадцятки» і т. п. Керівники та активісти МНО прагнуть до того, щоб кожному офіційному самміту відповідав неофіційний, так як, на їхню думку, офіційні самміти являють собою тільки видиму частину того прихованого від громадськості і невідконтрольного демократичним силам механізму прийняття рішення, який діє на глобальному рівні і визначає вектор нинішньої глобалізації. Як відомо, вже з початку 90-х рр. 20 сторіччя практично кожен, з відносно значущих офіційних саммітів, супроводжувався паралельним.

Інтерес багатьох аналітиків до паралельних саммітів пояснюється не лише їх роллю

однієї з найважливіших інституцій глобального громадянського суспільства. Саме в паралельних саммітах вони бачать свого роду міст, здатний з'єднати «глобалізацію знизу» з «глобалізацією зверху» і тим самим покласти початок якісних зрушень, як в самому характері глобалізації, так і в «глобальному управлінні».

Д. Кін свого часу запропонував поділити глобальні неурядові організації на чотири основні категорії: «прихильники», «альтернативісти», «ізоляціоністи» і «реформатори». «Прихильники» приймають глобалізацію в її нинішньому, неоліберальному варіанті, «ізоляціоністи» і «альтернативісти» виступають з прямо протилежних позицій, відкидаючи саму капіталістичну основу, на якій та розвивається. «Реформісти» дистанціюються від крайніх точок зору як «антикапіталістів», так і «прихильників глобалізації». На його думку «реформісти» бачать своє завдання в тому, щоб надати процесам глобалізації більш цивілізований характер і, зберігаючи переваги капіталістичної моделі суспільного устрою, домагатися усунення або пом'якшення її ексцесів на шляху структурних реформ і перерозподілу благ, що створюються суб'єктами світового ринку [18].

Погоджуючись з такою класифікацією все ж слід зазначити, що запропоновані інституціями глобального громадянського суспільства заходи, націлені на загальну мету - на те, щоб створити більш справедливий і гуманний світовий порядок, вирішити проблему керованості міжнародними економічними, соціальними і політичними процесами в інтересах переважної більшості людства.

Автори щорічника «Глобальне громадянське суспільство» відзначають, що натхненне глобальним характером проблем справедливості в XXI столітті, глобальне громадянське суспільство фокусується на тому, як актори громадянського суспільства в усьому світі розробляють, оскаржують і пропагують ідеї справедливості. На порядку денному глобалізації стоять стратегії по боротьбі з незліченним числом несправедливостей, з якими стикаються люди. Громадяни можуть претендувати на переваги національної держави, але все частіше групи, які взаємодіють у всьому світі, колективізують почуття несправедливості. Глобальне громадянське суспільство створює і розширює нові простори, щоб від-

новити справедливість як найвищого арбітра законів [23].

Надаючи першорядне значення взаємодії МНО з прихильниками «відповідальної і правової глобалізації» у політичних колах і еліті бізнесу, деякі автори відзначають, що стратегія інтеграції, до якої схильні останні, вимагає випробування форм акредитації організації їх форумів та зв'язків або ж більш радикальних нововведень у процесах глобального управління, з тим, щоб глобальне громадянське суспільство мало свою думку і право голосу в глобальних механізмах прийняття рішень. Поки ж сформована в останні роки наднаціональна система прийняття рішень, тон у якій задають прихильники неоліберальної глобалізації, залишається, за деякими винятками, закритою і невідзвітною демократичного процесу.

Ще одним з важливих аспектів діяльності інституцій глобального громадянського суспільства є їх фінансова та матеріальна спроможність. У цій сфері виявляється, що одними з основних спонсорів МНО виступають ТНК та транснаціональні фонди - Форда, Нейтса, Сороса та інших. Також у числі спонсорів виступає і такий видатний інститут міжнародних фінансів, як Світовий банк. У понад 50% фінансованих їм проєктів беруть участь саме МНО [18]. Теж стосується в різній мірі й інших міжнародних фінансових інституцій.

Природно, що головною метою, яку переслідують корпоративні та фінансові спонсори, є інтеграція МНО в систему інститутів, що проводять «глобалізацію зверху» за неоліберальним сценарієм. Також не викликає сумнівів, що така «підтримка» покликає на пом'якшити радикалізм МНО та рухів на кшталт антиглобалістів та «екологістів», та ввести їх діяльність у «кероване русло».

З іншого боку, зростання числа організацій глобального громадянського суспільства та їх впливу, змушує ті ж ТНК та міжнародні фінансові кола пом'якшувати свої позиції і, де на словах, а де й на ділі сповідувати доктрини соціальної відповідальності бізнесу та корпоративного громадянства, а також встановлювати зв'язки і йти на різні, в тому числі і формалізовані, способи взаємодії з неурядовими організаціями, як на міжнародному так і на національному рівнях. Таким чином, «відповідальна і правова глобалізація» генерується не тільки зовні, але і все-

редині корпоративно-фінансового сектора.

Між тим слабо контрольовані державами ТНК, що діють, як правило, на основі недемократичних процедур, справедливо викликають занепокоєння громадянського глобального суспільства. Глобалізація соціального простору помітно знижує можливості національних держав дієво впливати на ті чи інші тенденції і явища, особливо у сфері діяльності неурядових транснаціональних інститутів - як ТНК, так і МНО. Нинішня неоліберальна модель глобалізації поступово вибудовує на міжнародних просторах власну вельми специфічну владну конструкцію, яка обмежує можливості окремих держав і суспільств захищатися від гегемонії «нової універсальності» використовуючи звичні національні інститути та інструменти публічного управління [11].

В цьому плані вбачається обґрунтована точка зору У.Бека, який відзначає у процесі глобалізації наявність двох фрагментованих і нерівноважних але взаємодоповнюючих векторів розвитку - падіння ролі національних держав і піднесення впливу глобалізованого ринку. При цьому, дезинтегрованість світового суспільства він пояснює відсутністю загальних глобальних державних інститутів, а процес глобалізації уявляє, як створення мережі зв'язків, що самопідтримуються, та різних соціальних просторів, які народжуються багатовимірною тканиною взаємних переплетень і зобов'язань, що утворюються транснаціональними зв'язками [2].

Розвиток постінформаційного глобального капіталізму позитивно пов'язан з технологічними новачками, які у свою чергу є технологічною базою і розвитку глобального громадянського суспільства. Можна навіть стверджувати, що чергова науково-технічна революція породила потужні можливості підвищення ролі як ТНК так і інституцій громадянського суспільства на шкоду національним державам. У цій ситуації соціальні права, як фактор справедливості поступово втрачають винятковий зв'язок з громадянством. Виникло нове поняття «економічне громадянство», яке полягає в тому, що його суб'єкти не держави, а інститути — фінансові ринки та фірми, яким у певний мірі підзвітні національні уряди. Національна політична ідентифікація поступово поступається місцем транснаціональній економічній ідентифікації. Наприклад, бути службовцем «Дженерал

електрик», «SONY», «Siemens» може бути більш престижно, ніж бути американцем, японцем або німцем. Ця тенденція стала помітною ще наприкінці 20-ого століття [20].

Зауважимо, що основні принципи Загальної декларації прав людини, яка є правовою основою глобального громадянського суспільства, не ратифікована всіма державами — учасниками глобальних процесів. Але, тим не менш, Декларація формально дає можливість резидентам, що не є громадянами, відстоювати свої права у цивільних інститутах країн проживання. А це вже великий крок назустріч всім громадянам майбутнього глобального простору [10]. Подібна ситуація активно дискутується у зв'язку з Brexit і захистом інтересів громадян країн ЕС, що залишаться жити у Великій Британії.

Ще одним аспектом розвитку глобального громадянського суспільства стала інституціоналізація ним «множинності» демократій. Можна видокремити два вектори руху у цьому напрямку. Перший відноситься до структурних можливостей і меж демократизації, характерних для кожної з диференційованих сфер — політичної, економічної та соціальної. Другий стосується зростання плюралізму демократичних форм усередині кожної з цих сфер. Дійсно, у найбільш розвинених країнах, практика взаємодії урядів з об'єднаннями роботодавців та організаціями, що відстоюють інтереси найманих працівників, для спільного вирішення між ними спорів і колективних домовленостей, вказує на те, що громадськість, яка відстоює цінності громадянського суспільства, може бути сформована навіть всередині інститутів, які функціонують на основі системного управління. Поступово така тенденція переноситься і на глобальний рівень, формуючи новітні форми діяльності глобального громадянського суспільства.

Висновки. Глобальне громадянське суспільство є похідним від громадянського суспільства. Незважаючи на безліч визначень, останнє має одне загальне розуміння як простір поза урядом, сім'єю та ринком. Це той простір, в якому окремі особи і колективні організації висувають загальні ідеї і мають спільні цілі. Формування глобального громадянського суспільства призвело до розширення уявлень про коло учасників громадянського суспільства, як на глобальному так і на національному рівнях. На сьогодні до їх скла-

ду входять, окрім неурядових організацій, також громадські рухи, групи корінних народів, благодійні та релігійні організації, оператори ЗМІ (в тому числі інтернет, соціальні мережі тощо), наукові кола, організації діаспори, лобістські та консультаційні групи, аналітичні та дослідницькі центри, професійні асоціації та фонди. Це коло постійно розширюється як кількісно та і якісно. Навіть політичні партії і приватні компанії іноді можуть розглядатися як інституції громадянського суспільства, переважно на глобальному рівні.

Сфери впливу інституцій глобального громадянського суспільства теж постійно розширюються. Особливо це помітно в міжнародних справах де їх діяльність стає все більш актуальною і вагомою. Вони грають важливу роль в розробці світового порядку денного, в міжнародному законодавстві та дипломатії.

Крім того, вони беруть участь у здійсненні і моніторингу ряду найважливіших глобальних проблем, які варіюються від питань торгівлі до скорочення бідності, від демократичного врядування до прав людини, від військових конфліктів до навколишнього середовища, від громадської безпеки до інформаційного суспільства. В силу цих причин, як міжнародні відносини так і внутрішні пробле-

ми розвитку країн не можуть бути повністю охоплені без урахування дій інституцій глобального громадянського суспільства.

Існують різні теоретичні підходи для інтерпретації глобального громадянського суспільства. Одні розуміють його як актора, який забезпечує прогресивний внесок в ефективність і легітимність міжнародної системи. Інші інтерпретують глобальне громадянське суспільство як інструмент, який використовується наймогутнішими державами для просування своїх інтересів за кордоном, часто пропагуючи і популяризуючи ідеї, які є ключовими для їх національних інтересів. Треті бачать організації глобального громадянського суспільства в якості політичних авангардів, які можуть поширювати «інший» світогляд, що кидає виклик пануючому в світі, або в тій чи іншій країні, порядку. Нарешті, деякі стверджують, що концепція глобального громадянського суспільства, залишається виключно західною концепцією, яка нелегко поширюється у суспільствах, де соціальні та культурні традиції відмінні від європейських.

Важливо враховувати наявність таких різних точок зору при аналізі діяльності інституцій глобального громадянського суспільства в Україні та їх вплив на формування українського громадянського суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент / В. Бебик // Політичний менеджмент. — 2006. — № 2. — С. 140-147
2. Бек У. Что такое глобализация?: Ошибки глобализма — ответы на глобализацию. М., 2001. С. 148.
3. Буряк В. В. Гражданское общество в эпоху глобальных трансформаций / В. В. Буряк [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://sn-philcultpol.soc. crimea. edu/arhiv/2012/fil_24_3/004_buryak. Pdf.
4. Войтович Р. В. Глобальне суспільство як нова форма соціальної організації у сучасних умовах // Державне управління: теорія та практика. — 2005. — № 2. — С. 2005-2.
5. Гайнутдинов Р. И. Особая миссия глобального гражданского общества // Международное частное и публичное право. Периодическое научное издание. М., Изд. группа «Юрист». 2006. №5.
6. Гайнутдинова Л. А. Ослабление государства и гражданское общество в условиях глобализации // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭК. - 2010. - Т.6 - № 1. - С.243-254.
7. Гидденс Э. Последствия современности. - М.: Праксис, 2011. - 343 с. - (Образ общества) - ISBN 978-59015-7490-4 (рус)
8. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. — Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 520 с.
9. Кин Дж. Демократия и гражданское общество / Дж. Кин ; пер. с англ. ; послесл. М. А. Абрамова. — М. : Прогресс-Традиция, 2001. — 400 с.
10. Коэн Джин Л., Арато Эндрю. Гражданское общество и политическая теория. М. Изд-во «Весь мир», 2003.
11. Неклеса А. Конец цивилизации или зигзаг истории // Постиндустриальный мир: Центр, Периферия, Россия. Сб. 1. М.: МОНФ; ИМЭМО РАН, 1999. С. 43.
12. Резник Ю. М. Глобальное гражданское общество / Ю. М. Резник // Глобалистика: Энциклопедия / Гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. — М.: Радуга, 2003. — 1328 с
13. Співак В. М. Глобальне громадянське суспільство: реалії та майбутнє / В. М. Співак [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive. nbuv. gov. ua/portal/ soc_gum/Vdakk/2010_1/34. pdf;

14. Шайгородський Ю. Громадянське суспільство в Україні: чинники й особливості формування / Ю. Шайгородський // Сучасна українська політика. — К. : Центр соціальних комунікацій, 2013. — Вип. № 28. — С. 323—334.
15. Шаповалова А. М. Глобальне громадянське суспільство як чинник формування української самоврядності / А. М. Шаповалова // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. — 2009. — № 1. — С. 57-60
16. Шепелєв М. Глобальне громадянське суспільство як концепт і соціальна реальність [Електронний ресурс] / М. Шепелєв // Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини. - 2013. - Вип. 33. - С. 25-38. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2013_33_5
17. Этциони, Амитай. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям. М.: Научно-издательский центр «Ладомир», 2004
18. Anheier H., Meghanad Desai, Glasius M., Kaldor M., Keane J., Naghton J., Osgood D., Pianta M., Pinter F., Said Yahia. Global Civil Society: 2001 / Gidens A. (Foreword). Oxford Univ.Press, 2001.
19. Barber, Benjamin R. «Globalizing Democracy» in: American Prospect, 2000, September 11. P.16
20. Camilireri J. A. The UN's Place in the Era of Globalization: A Four-Dimensional Perspective // Between Sovereignty and Global Governance: The UN, the State and Civil Society. Houndmills; N.Y. etc., 1998. P. 344.
21. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. - Basingstoke: Macmillan, 1997. - 329 p.
22. Global Civil Society: Yearbook 2001. Oxford. 2001.
23. Global Civil Society: Yearbook 2011. Oxford. 2011. - <http://www.lse.ac.uk/globalGovernance/research/globalCivilSociety/home.aspx>
24. Governance in a Globalizing World. Ed. By Joseph S. Nye Jr. and John D. Donahue. Brookings Institution Press. Washington D. C. 2000.
25. Keohane R. O. International Institutions: Can Interdependence Work? // Foreign Policy. Spring 1998. № 110. P. 92-94.
26. Marchetti Raffaele, Global civil society , 2017 International relations edited by Stephen Mc Glinchey, E-International relation Publishing, Bristol, England - ISBN 978-1-910814-17-8 (paperback) ISBN 978-1-910814-18-5 (e-book) - P.78-86 - <http://www.e-ir.info/wp-content/uploads/2016/12/International-Relations-E-IR.pdf>
27. McKinney, Michael L. and Schoch, Robert M. Environmental Science Systems and Solutions, Boston: Jones & Barlett, 2003.
28. Modelskyi Dj. Global Civil Society. - Yearbook. - 2001; Oxford, 2001.
29. Nuscheier F. Global Governance versus Superpower Governance // Internationale Politik. 1998. №11.
30. Polanyi K. The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time. Boston, 1957
31. Rosenau, James N. and Czempel, Ernst-Otto (eds.) Governance without Government: Order and Change in World Politics, Cambridge: Ithaca (NY), London: Cornell University Press, 1992;
32. Sassen S. Losing Control?: Sovereignty in an Age of Globalization. N.Y., 1996.
33. The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad (англ.), Fareed Zakaria, (W.W. Norton & Company; 2003) ISBN 0-393-04764-4
34. Young, Oran R. Governance in World Affairs, Gordenker, Leon (eds.) NGOs, the UN, and Global Governance, Boulder (Co.), London: Lynne Rienner Publishers, 1996.

REFERENCES:

1. Bebiuk, V., 2006. Global'ne gromadyanske suspilstvo: teoriya, metodologiya, menedzhment [Global civil society: theory, methodology, management]. Politichnyi menedzhment 2, 140-147 (in Ukrainian).
2. Bek, U., 2001. Chto takoe globalizatsiya?: Oshibki globalizma — otvety na globalizatsiyu [What is globalization?: The mistakes of globalism - the answers to globalization]. Moscow, 148 (in Russian).
3. Buryak, V. V. Grazhdanskoe obschestvo v epohu globalnykh transformatsii [Civil society in the era of global transformations]. Access: http://sn-philcultpolsoc.crimea.edu/arhiv/2012/fil_24_3/004_buryak.Pdf (in Russian).
4. Vojtovych, R. V., 2005. Globalne suspilstvo yak nova forma socialnoyi organizatsiyi u suchasnykh umovax [Global society as a new form of social organization in modern conditions]. Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka 2, 2005-2 (in Ukrainian).
5. Gaynutdinov, R.I., 2006. Osobaya missiya globalnogo grazhdanskogo obschestva [A special mission of global civil society]. Mezhdunarodnoe chastnoe i publichnoe pravo. Periodicheskoe nauchnoe izdanie 5. Moscow, Izd. gruppа «Yurist» (in Russian).
6. Gaynutdinova, L.A., 2010. Oslablenie gosudarstva i grazhdanskoe obschestvo v usloviyakh globalizatsii [Weakening of the state and civil society in the context of globalization]. Politicheskaya ekspertiza: POLITEKS 6, 243-254 (in Russian).
7. Giddens, E., 2011. Posledstviya sovremennosti [Consequences of modernity]. Moscow, Praksis, 343. ISBN 978-59015-7490-4 (in Russian).
8. Karas, A., 2003. Filosofiya gromadyanskogo suspilstva v klasichnykh teoriyakh i neklasichnykh interpretatsiyakh [The philosophy of civil society in the classical and non-classical theories of interpretation]. Kyiv; Lviv: Vydavnychy centr LNU imeni Ivana Franka, 520 (in Ukrainian).

9. Kin, Dzh., 2001. *Demokratiya i grazhdanskoe obschestvo* [Democracy and civil society]. Moscow, Progress-Traditsiya, 400 (in Russian).
10. Koën, Dzhin, L., Arato, Endryu, 2003.. *Grazhdanskoe obschestvo i politicheskaya teoriya* [Civil society and political theory]. Moscow, Izd-vo «Ves mir» (in Russian).
11. Neklessa, A., 1999. *Konets tsivilizatsii ili zigzag istorii* [The end of civilization or the zigzag of history]. *Postindustrialnyi mir: Tsentr, Periferiya, Rossiya*. Sb. 1. Moscow, MONF; IMEMO RAN, 43 (in Russian).
12. Reznik, Yu. M., 2003. *Globalnoe grazhdanskoe obschestvo* [Global civil society]. *Globalistika: Entsiklopediya*. Moscow, Raduga, 1328 (in Russian).
13. Spivak, V. M. *Globalne gromadyanske suspilstvo: realii ta maybutnye* [Global Civil Society: Realities and Future]. Access: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_1/34.pdf (in Ukrainian).
14. Shajgorodskiy, Yu., 2013. *Gromadyanske suspilstvo v Ukraini: chynnyky j osoblyvosti formuvannya* [Civil society in Ukraine: the factors and features of formation]. *Suchasna ukrayinska polityka* 28, 323—334. Kyiv, Centr socialnykh komunikacij (in Ukrainian).
15. Shapovalova, A. M., 2009. *Globalne gromadyanske suspilstvo yak chynnyk formuvannya ukrayinskoyi samovryadnosti* [Global civil society as a factor in the formation of Ukrainian self-government]. *Osvita regionu. Politologiya, psykologiya, komunikaciya* 1, 57-60 (in Ukrainian).
16. Shepelyev, M., 2013. *Globalne gromadyanske suspilstvo yak koncept i socialna realnist* [Global civil society as a concept and social reality]. *Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny* 33, 25-38. Access: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2013_33_5 (in Ukrainian).
17. Etsioni, Amitai, 2004. *Ot imperii k soobschestvu: novyyi podhod k mezhdunarodnyim otnosheniyam* [From empire to community: a new approach to international relations]. Moscow, Nauchno-izdatelskiy tsentr «Ladomir» (in Russian).
18. Anheier, H., Meghanad, Desai, Glasius, M., Kaldor, M., Keane, J., Naghton, J., Osgood, D., Pianta, M., Pinter, F., Said, Yahia, 2001.. *Global Civil Society: 2001 / Gidens A. (Foreword)*. Oxford Univ.Press (in English).
19. Barber, Benjamin, R., 2000. «Globalizing Democracy» in: *American Prospect*, September 11, 16 (in English).
20. Camiliteri, J. A., 1998. *The UN's Place in the Era of Globalization: A Four-Dimensional Perspective. Between Sovereignty and Global Governance: The UN, the State and Civil Society*. Houndmills; N.Y. etc. 344 (in English).
21. Bull, H., 1997. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. Basingstoke: Macmillan, 329 (in English).
22. *Global Civil Society: Yearbook 2001*. Oxford. 2001 (in English).
23. *Global Civil Society: Yearbook 2011*. Oxford. 2011. Access: <http://www.lse.ac.uk/globalGovernance/research/globalCivilSociety/home.aspx> (in English).
24. *Governance in a Globalizing World*. Ed. By Joseph S. Nye Jr. and John D. Donahue. Brookings Institution Press. Washington D. C. 2000 (in English).
25. Keohane, R. O., 1998. *International Institutions: Can Interdependence Work?* *Foreign Policy*. Spring 110, 92-94 (in English).
26. Marchetti Rafaele, *Global civil society*, 2017. *International relations* edited by Stephen Mc Glinchey, E-International relation Publishing, Bristol, England. ISBN 978-1-910814-17-8 (paperback) ISBN 978-1-910814-18-5 (e-book), 78-86 Access: <http://www.e-ir.info/wp-content/uploads/2016/12/International-Relations-E-IR.pdf> (in English).
27. McKinney, Michael, L., and Schoch, Robert, M., 2003. *Environmental Science Systems and Solutions*, Boston: Jones & Barlett(in English).
28. Modelskeyi, Dj., 2001. *Global Civil Society. Yearbook. - 2001*; Oxford (in English).
29. Nuscheier, F., 1998. *Global Governance versus Superpower Governance*. *Internationale Politik* 11 (in English).
30. Polanyi, K., 1957. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston (in English).
31. Rosenau, James N., and Czempiel, Ernst-Otto, (eds.), 1992. *Governance without Government: Order and Change in World Politics*, Cambridge: Ithaca (NY), London: Cornell University Press (in English).
32. Sassen, S., 1996. *Losing Control?; Sovereignty in an Age of Globalization*. N.Y. (in English).
33. *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad* (англ.), Fareed Zakaria, (W.W. Norton & Company; 2003) ISBN 0-393-04764-4 (in English).
34. Young, Oran, R., 1996. *Governance in World Affairs*, Gordenker, Leon (eds.) *NGOs, the UN, and Global Governance*, Boulder (Co.), London: Lynne Rienner Publishers (in English).